

Teoriark animasjon nr. 1: Landbrukssamvirkerⁱ

Hva og hvorfor

Landbrukssamvirker er foretak som eies og styres av bønder som leverer råvarer eller kjøper innsatsfaktorer fra foretaket, og der overskuddet fra virksomheten fordeles tilbake til bøndene basert på omfanget av deres leveranser eller innkjøp fra foretaket. Dette er en form for *vertikal integrasjon* mellom foretak på ulike nivå i verdikjeden. Landbrukssamvirker som sørger for leveranser av innsatsfaktorer og tjenester til bøndene er vertikalt integrert *bakover* i verdikjeden, mens foretak som mottar bøndenes produkter, prosesserer disse og selger dem videre, er vertikalt integrert *framover* i verdikjeden.

Felles for de vertikalt integrerte landbrukssamvirkerne er at de opererer i markeder der de ofte konkurrerer med det vi med en samlebetegnelse kaller *investoreide foretak*, dvs. virksomheter som har kapitalavkastning til aksjeeierne som overordnet mål. Formålet med et landbrukssamvirke er derimot å sikre best mulige priser og leveringsbetingelser på bøndenes råvarer eller innsatsfaktorer. En sikker avsetning for råvarene til gode priser og tilgang på innsatsfaktorer på lang sikt er også viktige formål, da den enkelte bonde investerer betydelige beløp på egen gård.

Framveksten

Bønder har til alle tider samarbeidet med deres naboer om forvaltning av felleseide ressurser og etablering og vedlikehold av felles infrastruktur (vanntilførsel, gjerder, veier mv.). I ti-årene før og etter 1900 ble det etablert en rekke nye former for samarbeidstiltak i norsk landbruk. Bønder startet og drev i fellesskap potetbrennerier, meierier, eggslag, innkjøpslag mv., som sikret markedsadgang for egen produksjon av råvarer, eller sørget for leveranser av innsatsfaktorer som for eksempel kunstgjødsel og kraftfôr. Det horisontale samarbeidet mellom bøndene fikk dermed en tilleggsdimensjon i form av vertikalt samarbeid mellom aktører på ulike steg i verdikjeden. Framveksten av samvirker medførte at bønder i fellesskap kunne ta opp konkurransen med de investoreide foretakene.

På 1920- og 30-tallet ble det etablert landsomfattende samvirkeorganisasjoner som ivaretok ulike typer fellesoppgaver for meieriene, slakteriene, eggpakteriene, osv. Disse fikk på 1930-tallet, etter at omsetningsloven var vedtatt, også oppgaven med å gjennomføre ulike markedsreguleringstiltak for å

sikre stabil pris til bonden og stabile leveranser i markedet. Stadig bedre veinett og transportmidler gjorde det lønnsomt å frakte melk og andre råvarer over lengre avstander. Mange foretak fusjonerte, og mindre anlegg ble lagt ned og erstattet med anlegg som hadde kapasitet til å betjene et større omland.

De siste tiår av 1900-tallet ble det gjennom en rekke fusjoner etablert regionale samvirkeforetak som gjerne hadde flere anlegg. Ved inngangen til 2000-tallet besto for eksempel norsk meierisamvirke av 14 uavhengige selskaper som til sammen driftet 72 meieranlegg. TINE ble etablert som et landsomfattende samvirkekonsern i 2002. Regionale kjøttssamvirker slo seg sammen og dannet konsernet Norsk kjøtt i 2000, og fusjonerte med egg- og fjørfesamvirket (Prior) til Nortura i 2006. Tilsvarende prosesser ble også gjennomført i innkjøpssamvirket. Lokale innkjøpslag slo seg sammen til regionale felleskjøp. De regionale felleskjøpene med unntak av Felleskjøpet Rogaland Agder, fusjonerte også og dannet Felleskjøpet Agri, som etter hvert også overtok fellesfunksjonene som Norske felleskjøp hadde ivaretatt.

Landbrukssamvirkene er nå godt posisjonert i de norske verdikjedene for mat. TINE mottar over 90 prosent av norske melkeleveranser. Nortura og felleskjøpene håndterer om lag 2/3 av bøndenes produksjon av kjøtt, egg og korn. HOFF produserer mellom annet mesteparten av den norske potetspriten. Gartnerhallen og skogeiersamvirkene bidrar til at det inngås avtaler om leveranser for en betydelig andel av den samlede produksjonen av frukt, grønnsaker og tømmer.

Landbrukssamvirkets posisjon globalt

Bondeeide kooperative foretak er sterkt representert i mange land. 3 av verdens 10 største landbrukssamvirker, målt etter omsetning, er lokalisert i henholdsvis Tyskland, Nederland og Danmark. De øvrige på topp-10 lista er fra Japan, Sør-Korea, USA og New Zealand. Det er også en rekke store landbrukskooperativer i såkalte framvoksende økonomier som India, Brasil og Argentina. De største kooperative foretakene verden over er meieriforetak eller driver mottak av korn, gjerne i kombinasjon med salg av ulike typer innsatsfaktorer, omtrent tilsvarende virksomheten til våre to felleskjøp.ⁱⁱ

En omfattende kartlegging av landbrukssamvirkenes markedsandeler i EU fra 2012 viste at de bondeeide samvirkene tok hånd om over 90 prosent av den samlede melkeproduksjonen i Irland,

Finland, Danmark, Østerrike, Nederland og Malta. De håndterte nesten all sukker- og frukt- og grønnsaksproduksjon i Nederland og hadde for eksempel solide posisjoner i svinekjøttsektoren i Danmark, Frankrike, Finland og Malta, med markedsandeler på mellom 80 og 100 prosent.

Vanskelige avveininger – avkastning på kort vs. lang sikt

Det overordnede formålet med landbrukssamvirkene er som nevnt å sikre best mulige priser og leveringsbetingelser på kort så vel som på lang sikt for foretakets eiere, dvs. dem som leverer råvarer eller kjøper innsatsfaktorer eller tjenester fra foretakene. Som eiere må bøndene hele tiden foreta avveininger mellom høye utbetalingspriser på *kort sikt* eller reinvestere overskudd for å sikre gode priser og leveringsbetingelser på *lang sikt*. Levedyktige foretak må ha finansielle muskler til å investere i anlegg og produktutvikling slik at de kan levere gode resultater til eierne også i framtida, samt overleve i dårlige tider.

HUSK:

Landbrukssamvirkene er til for å sikre at eierne (bøndene) oppnår et best mulig økonomisk resultat fra deres virksomhet, samtidig som forbrukerne får kvalitetsprodukter.

ⁱ Animasjonen er laget av Lars Tothammer (lars@tothammer.com) basert på manus utarbeidet av Sigurd Rysstad og Nils Sanne ved Senter for samvirkeforskning, NMBU

ⁱⁱ Den internasjonale kooperative union, ICA, publiserer årlig en oversikt over de 300 største kooperative foretakene globalt. Fem av de 10 største landbrukssamvirkene var i 2020 meieriselskap, de øvrige 5 hadde en portefølje som omtrent tilsvarer de norske felleskjøpene. Blant de 300 største kooperative selskapene rangert etter omsetning, finner vi landbrukssamvirker fra Japan, Sør-Korea, USA, Tyskland, New Zealand, Nederland, Danmark, Brasil, Sveits, Frankrike, Finland, Canada, India, Sverige, Argentina, Irland, Østerrike, Italia, Australia, Spania og Norge. Kfr. https://monitor.coop/sites/default/files/2022-01/WCM_2021_0.pdf